

A birodalmi Kristályéjszaka

A német zsidókat 1938 novemberéig „csak” jogaikban csorbították, kirekesztették, elszigetelték és megalázták, de a Kristályéjszakától a pusztaság létezésükben is fenyegették. Németország – fejti ki **Bihari Péter** – végleg szakított az európai felvilágosodás, a jogállam, a szabadság értékeivel, visszalépett a barbárságba, és teret nyitott a nyílt terrornak

A NAGYON MEGSZÉPÍTŐEN Kristályéjszakának vagy tört üvegek éjszakájának nevezett államilag szervezett zsidópogrom több szempontból fordulópontot jelentett a náci rendszer zsidópolitikájában, sőt általában a belpolitikájában is. A túlnyomórészt asszimilált, németül beszélő és érző zsidóság aránya a lakosságon belül a 0,8 százalékot sem érte el 1930 körül, arányuk ráadásul folyamatosan csökkent. A zsidók többsége néhány nagyobb városban élt; akadtak olyan vidéki területek, ahol zsidókat nem is láttak, legfeljebb az újságokban, esetleg az iskolai *Rassenkunde* („fajismeret”) órákon. Bár a gazdasági és a szellemi élet néhány területén alaposan felülreprezentáltak voltak, a magyarországihoz mérhető meghatározó szerepet sehol sem tölthettek be. Hitler 1933-as hatalomra jutásával helyzetükben éles fordulat következett be: „Egy pillanat alatt zsidókká váltunk” – írta egyikük.

Szinte biztos, hogy Hitler és a náci vezetés az „eltávolításon” kívül nem rendelkezett világos elképzelésekkel a „zsidókérdés megoldásáról”. Hitler egyfelől ügyelt arra,

hogy kerülje a Streicher-féle *Der Stürmer* című szennylapra jellemző mocskolódást, másfelől cseppet sem volt ellenére, hogy – lehetőleg rendezett formában – kielégítse a radikálisok követeléseit. Ebből született 1933. április 1-jén a zsidó üzletek elleni bojkott, amelyet a lakosság túlnyomó része közönyösen, olykor ellenérzésekkel fogadott. 1935-ben a nürnbergi pártnap felfokozott hangulatának hatása alatt fogadták el a rohammunkában összeállított nürnbergi törvényeket. Ezek egyike, „A német vér és német becsület védelméről” címmel kimondta, hogy németek és zsidók nem köthetnek házasságot, sőt nemi kapcsolatot sem létesíthetnek. A másik a politikai jogok gyakorlásától tiltotta el a zsidókat – már amennyire ilyenek még egyáltalán léteztek. A törvényeket kiegészítő végrehajtási utasítások már a háború kitörése előtt ellehetlenítették a németországi zsidókat.

Az erőszak ürügyét – de nem annak okát – egy gyilkosság szolgálta. 1938 tavaszán a lengyel kormány úgy döntött, hogy a már legalább öt éve megszakítás nélkül külföldön élő állampolgárok elveszítik állampolgárságukat. Valójában a Németországban egyre nagyobb veszélynek kitett lengyel zsidók tömeges hazatérésétől tartottak. Mivel a német és a lengyel kormány tárgyalásai októberig nem vezettek eredményre, a német külügyminisztérium átadta az ügy rendezését a Gestapónak azzal, hogy minden lengyel zsidót a legrövidebb időn belül toloncoljanak vissza eredeti hazájába.

E lengyel zsidókat, mintegy 16 ezer embert a rendőrség és az SS összetelrelt és Zbąszyń városka közelében egyszerűen átrakta a határon, ahon-

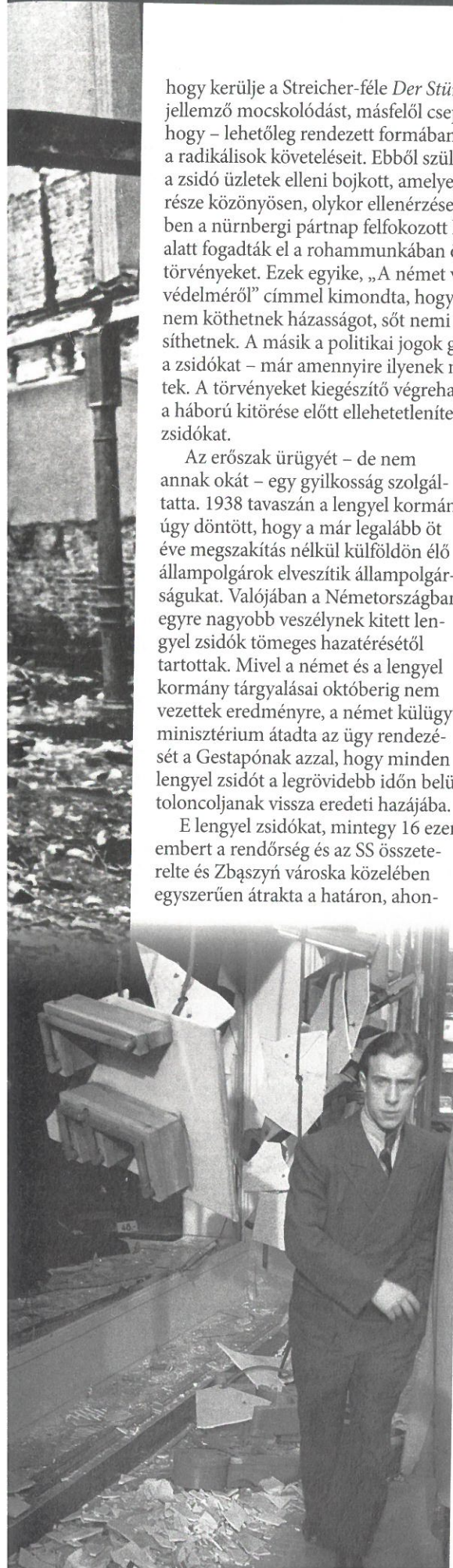
Az antiszemita propaganda időnként tudományos köntösbe bújt: „Az örök zsidó” című 1937-es kiállítás óriásplakátja

A *Der Stürmer* december közepi címlapja: „Megoldódott a zsidókérdés?” A TÚLOLDALON: Egy kiegészített berlini zsinagóga a Heideutergassén BALRA: Egy járókelő egy betört és kifosztott kirkat előtt Berlinben, másnap reggel

nan a lengyel határőrök visszaküldték őket – egy darabig a két határ közötti senki földjén álltak és vártak, hidegben és szakadó esőben. A Grynszpan családot Hannoverből üzték el október 27-én. Fiuk, Herschel nem volt velük, Párizsban rejtőzködött, de megkapta Berta nővére levelét, amely beszámolt a család sorsáról. November 7-én Herschel azt írta: „Vérzik a szívem, amikor a mi tragédiánkra és a többi 12 ezer zsidó tragédiájára gondolkodom. Tiltakoznom kell, olyan módon, hogy az egész világ megértse a tiltakozásomat.” Ugyanazon a napon pisztolyt szerzett, elment a német követségre, ahol több lövéssel halálosan megsebesítette Ernst vom Rath első titkárt. Rath két nappal később, november 9-én délután meghalt (düsseldorf-i temetésén Hitler is jelen volt, bár nem beszélt). A német sajtó azonnal, egyöntetűen, és a címlapokon a „világzsidóság összeesküvését” és merényletét emlegette, s megtorlással fenyegetett. (Nem világos, mi történt a háború végén Herschel Grynszpannal, akit a sachsenhausen-i koncentrációs táborban őriztek.)

1938-ban a zsidóellenes erőszak már a levegőben volt. Az előző két év viszonylagos csöndje után az 1937-es pártnap éles antiszemita kirohanásai a rendszer radikalizálódását, háborús szelek közeledtét jelezték. Az Anschluss és a müncheni konferencia után a náci vezetés – mindenképp maga Hitler – joggal érezte, hogy immár nem kell a külföldi reakcióktól tartani, mert hamarosan úgyis ki fog robbanni a háború. Rath halála megadta a szükséges ürügyet. Egyébként november 9-e fontos és érzékeny nap volt, amelyen a náciak az 1923-as „sörpuccsra” és mozgalmuk régi harcásaira emlékeztek. Hitler szokása szerint tradicionális vacsorán vett részt a müncheni régi városházán, ahol

Báméskodók nézik az égő rostocki zsinagógát – a németek többsége passzívan figyelte az eseményeket

egész este Goebbels miniszterrel tárgyalt. A Führer elhatározta, hogy „a [zsidók elleni] nyilvános tiltakozásokat ne a Párt szervezze, de ne akadályozzák meg ilyen tiltakozások spontán kitörését”. Vagyis a megszokott módon járt el: kiadta bizalmas utasításait Goebbelsnek, Göringnek, Himmlernek, Bormann-nak, de a nyilvánosság számára semmit sem mondott, a neve nem kapcsolódott össze a terrortal. Emberei pedig tudták a dolgukat – ezt Goebbels néhány naplóbejegyzése bizonyítja:

„Néhány tartományi vezető lagymatagnak bizonyul, én azonban újra és újra mozgásba lendíték mindent. Választ kell adnunk erre a gyáva gyilkosságra. A Hitler-rohamcsapat rögtön megindul, hogy Münchenben rendet csináljon. Egy zsinagógát szétvernek. [...] Precíz körlevélben szabályozom, mit szabad és mit nem szabad tenni. [...] Utasítom Wächtert, a Propagandaosztály vezetőjét, hogy Berlinben veresse szét a Fasanenstrasse-i zsinagógát. Csak annyit mond: »Megtisztelő feladat.«” (1938. november 10.)

Majd: „Tegnap: Berlin. Ott is pompásan mennek a dolgok. Tüzek mindenfelé. De így is van rendjén. Elrendelni az akciók leállítását. Most már éppen elég. [...] Félő, hogy a csöcselék is akcióba lép. Az egész országban leégték a zsinagógák...” (1938. november 11.)

Goebbelsnek egyébként jó oka volt rá, hogy bizonyítsa kiváló szervezési képességeit, mert Hitler egy idő óta neheztelt rá, s úgy érezhette: kiesik a Führer kegyeiből. A nőcsábász propagandaminiszter heves viszonyba bonyolódott Lida Baarova cseh színésznővel, és emiatt el akart válni hat gyermekének anyjától, Magda Goebbelstől, amit Hitler kere-

A feldúlt kasseli zsidó közösségi ház
Lent: Herschel Grynszpan, aki az ürügyet szolgáltatta

ken megtiltott. Goebbels most teljes erejével vetette bele magát a zsidók elleni küzdelembe.

A november 9–10-i pogromok során a náci osztagok zsidó üzletek ezreit dúlták fel, harminc áruházat borítottak lángba, zsinagógák és imaházak százait rombolták le. Legalább 91 embert megöltek, több mint húszetret letartóztattak. Feltehetően több száz zsidó követett el öngyilkosságot vagy halt meg később az elszenvedett bánталmazások következtében – a pontos adatok nem ismertek.

A németek többsége feltehetően hozzászokott a zsidóság kirekesztéséhez és elkülönítéséhez – ám az erőszakot és az anarchiát nem támogatták

Már november 12-én kiadták az első rendeleteket. A német zsidóknak óriási, egymilliárd márkás összegű bírságot (!) kellett fizetniük a birodalomnak (ez Göring utasítása volt), maguknak kellett viselniük a helyreállítás összes költségét, és le kellett mondaniuk biztosítási igényeikről az okozott károk megtérítése címén. Egy rendelet megtiltotta számukra, hogy kiskereskedelmi egységet, csomagküldő szolgálatot, kirendeltséget vezessenek, vagy önálló kisiparosként tevékenykedjenek. Kötelezték őket, hogy 1939. január 1-jéig adják el földtulajdonukat, vállalkozásukat, részvényeiket, drágaköveiket, ékszereiket, műtárgyaikat. A zsidókat szinte minden olyan nyilvános

SA-díszórség kísérette utolsó útjára a „zsidó világösszeszervezők” áldozatául esett Ernst vom Rathot 1938. november 17-én

azaz a zsidóság győzelme lesz, hanem a zsidó faj elpusztítása egész Európában.”

1938-tól ismét sok zsidó próbált kivándorolni, ami a súlyosbodó feltételek és a közelgő háború miatt egyre nehezebbé vált. Nem mellesleg: a kivándorlók számának hullámzása pontosan tükrözte a rendszer zsidópolitikáját. Az első hullámmal, még 1933-ban 63 400 fő hagyta el Németországot, majd a távozók száma fokozatosan csökkent, egészen 1937-ig (25 ezer fő). 1938-ra azonban 49 ezerre, 1939-re 68 ezerre ugrott – utána viszont a háború miatt egyre kevesebben mehettek el. Végül főként az idősebb korosztály maradt hátra, akiknek egy része túl is élte a megpróbáltatásokat.

Rendelkezünk bizonyos forrásokkal – egykorú hangulatjelentésekkel – arról, hogyan fogadták az „átlagnémetek” az erőszakot, a rombolást. Feltűnő, hogy a német lakosságot, talán Bécs kivételével, sehol sem sikerült bevonni a pogromba. A jelentések szerint sokan szégyenkezve kérdezték egymástól: „Hogyan történhetett meg ilyesmi nálunk? Ez szégyenletes.” A németek általában nem álltak a zsidók mellé, sőt többségük feltehetően hozzácsokkolt kirekesztésükhöz és elkülönítésükhöz,

talán helyeselte is azt – ám az erőszakot és az anarchiát nem támogatták. Mindezt a náci vezetés is érzekelte, ezért a Kristályéjszaka után a zsidókra vonatkozó újabb döntéseket titokban tartották, az eljárásokat igyekeztek leplezni. Ennek a náci „újbeszédnek” jellegzetes fordulata lett az „Endlösung”, a zsidókérdés „végső megoldása”. ■

helyről kitiltották, ahol „árja” németek is tartózkodtak. Ugyancsak 1939. január 1-jén lépett életbe az a rendelet, amelynek értelmében a zsidókat

igazolvány viselésére kötelezték, és útlevelüket „J” betűvel pecsételték le. Attól a naptól fogva a zsidó férfiaknak az „Izrael”, míg a zsidó nőknek a „Sára” névvel kellett kiegészíteniük saját utónevüket. Néhány nappal e rendeletek életbe lépését követően Hitler közölte József Beck lengyel külügyminiszterrel: szilárd elhatározása, hogy „kiviszi a zsidókat Németországból”. Hozzátette: most még magukkal vihetik vagyonuk egy részét, de „minél tovább késlekednek, annál kevesebbet vihetnek majd magukkal”. Majd 1939. január 30-án, a hatalomátvétel hatodik évfordulóján a Reichstag előtt kijelentette, hogy mint már oly sokszor, ezúttal is próféta szeretne lenni: „Ha az európai és azon kívüli nemzetközi finanszsidóságnak sikerülne még egyszer világháborúba dönteni a népet, akkor annak eredménye nem a Föld bolsevizálása,

Sárga csillaggal menetelésre kényszerített zsidók november 10-én